

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2021, s. 6: 89-117

Covid-19 Küresel Salgın Sürecinde Ev ve Aile
Home and Family in the Covid-19 Pandemic Process

Ejder OKUMUŞ

Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

Ankara / TURKEY

ejder.okumus@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1337-3255

DOI: 10.5281/zenodo.5506785

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 02 Ağustos / August 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Eylül / September 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September 2021

Atıf / Citation: OKUMUŞ, E. (2021). Covid-19 Küresel Salgın Sürecinde Ev ve Aile.

Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (Eylül 2021): 89-117.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Tarihte daha önce meydana gelen pandemilerden büyüklüğü, hızı ve etkileri bakımından farklı boyutları olan Covid-19 pandemisi, bireysel ve toplumsal etkileriyle bütün dünyayı çepeçevre kuşatmıştır. Yeni tip koronavirüs hastalığı, tabiatı gereği doğrudan insanlara saldıran, toplumsal hayatları altüst eden, toplumsal yaşamın bütün veçhelerinde olağanüstü şartlarla mücbir sebep durumu hasıl eden toplumsal bir krizdir. "Evde kal, sağlıklı kal", "Hayat eve sığar" gibi sloganlar eşliğinde salgın sürecinde evde kalmak ve mümkün olduğunca sokağa, meydanlara, kamusal alanlara çıkmamak, insanlara bu krizle başetmede temel bir çözüm yolu olarak sunuldu. Ev, bu süreçte ortaya konulan tedbir, karar ve uygulamalarda anahtar konum kazandı. Aile de buna göre içinde ve etrafında yeni durumların ortaya çıktığı merkezi bir grup ve kurum haline geldi. Nitekim bu çalışma salgın sürecinde ev ve aileye odaklanmaktadır. Çalışmada salgın sürecinde evde kalma durumuyla pandemi sonrası aile kurumunun halini anlamak amaçlanmaktadır. Çalışma, nitel bir yaklaşımla ev ve aile hakkındaki yazılı kaynaklara başvurmak suretiyle yürütülmüştür. Çalışmanın bulguları çerçevesinde aile eve evin salgın sürecinde önemli değişiklikler yaşadığı ailede din hayatının da bu değişikliklerden etkilendiği söylenebilir. Salgın zamanlarında evde ve ailede işlevsel değişimler gerçekleşmiştir.

Anahtar kelimeler: Covid-19, ev, aile, toplum, değişim.

Abstract

Covid-19 pandemic, which has different dimensions from previous pandemics in terms of size, speed and effects, has surrounded the whole world with its individual and social effects. The new type of coronavirus disease, by its nature, is a social crisis that directly attacks people, disrupts social lives, and creates force majeure with extraordinary conditions in all aspects of social life. Accompanied by slogans such as "Stay at home, stay healthy", "Life fits into the home", staying at home during the epidemic process and not going out to the streets, squares and public spaces as much as possible was presented to people as a basic solution to cope with this crisis. The house has gained a key position in the measures, decisions and practices put forward in this process. Accordingly, the family has become a central group and institution in

which new situations emerge in and around it. As a matter of fact, this study focuses on the home and family during the epidemic process. In the study, it is aimed to understand the state of staying at home during the epidemic and the state of the institution of family after the pandemic. The study was conducted with a qualitative approach by using written sources about home and family.

Keywords: Covid-19, home, family, society, change.

Giriş

İnsanlık, yirmi birinci asrın ilk çeyreğinde Aralık 2019'da bütün dünyada hızla etkisini gösteren yeni tip Koronavirüs olarak nitelendirilen Covid-19 küresel salgın felaketiyle karşılaştığında, küresel ölçekte büyük bir şok, bunalım, travma ve krizle yüzyüze geldiğini anladı. Tarihte daha önce meydana gelen pandemilerden, mesela M.Ö. 430-426 yılları arasında Atina'da meydana gelen veba salgını, altıncı yüzyılda Roma İmparatoru Jüstinyen'in hükümdarlığı zamanında (527-565) kendini gösteren Jüstinyen Vebası, yedinci Asırda Şam bölgesinde ortaya çıkan Amvas Vebası, on dördüncü yüzyılda Çin ve Orta Asya'dan başlayıp Avrupa'ya yayılan ve Avrupa'da büyük yıkıma yol açan Kara Veba, on beşinci yüzyılda Amerika'da çiçek hastalığı, 1652 yılı civarında Sofya'da veba salgını, İngiltere'de 1665 yılında meydana gelen büyük veba salgını, on sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başında Haiti'de ortaya çıkan Sarıhumma salgını, 1817-1823 Kolera salgını, 1855'de Çin'in Yunnan kentinde başlayıp yayılan veba salgını, Afrika'da 1888-1897 yılları arasında sığır vebası virüsü, 1918-19 İspanyol Gribi, yirminci yüzyılda kendini gösteren AIDS ve HIV gibi salgınlar, yirimi birinci yüzyılın başlarında insanlığın maruz kaldığı Sars (2002-2003), Domuz Gribi (2009-2010), Mers (2012-2014), ve Ebola (2013-2016) gibi salgınlardan büyüklüğü, hızı ve ürktücülüğü itibarıyla farklı özellikler taşıyan Covid-19 küresel salgını, bir hastalık ve sağlık krizi olmanın çok ötesinde bireysel ve toplumsal etkileriyle bütün dünyayı çepeçevre kuşatmıştır.

Tesirleri bakımından Covid-19 salgını BM'in Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanının açıklamasında dile getirildiği gibi sağlık krizinin çok ötesine geçen bir hastalıktır (BM, 2020). Bu salgın, insanî, ekonomik, toplumsal, kültürel, dinî vd. boyutlarda kendini ağır bir şekilde gösteren bir krizdir. Dünya

Sağlık Örgütü (WHO) tarafından bir pandemi olarak karakterize edilen yeni tip koronavirüs hastalığı, tabiatı gereği doğrudan doğruya birey ve toplumlara, toplumsal ilişkilere saldıran, insanlara acı veren, toplumsal hayatları altüst eden, insanlarda *traumalar* meydana getiren, toplumsal yaşamın bütün veçhelerinde ve uluslararası ilişkilerde olağanüsü şartlarla *mücbir sebep* durumu hasıl eden toplumsal bir buhrandır.

Covid-19 küresel salgın, hakikaten büyük bir felaket, musibet ve afet olarak insanların başına korkunç bir belayı, zor zamanları, olağanüstü durumları musallat eden bir hastalıktır. Bu anlamda salgın, bazı kapitalist küresel güçlerin küreselleşme sürecinde yapmak istedikleri dünya toplumunun, hastalıkta, hastalıkla mücadelede, korkuda, panikte, streste bütün dünyayı birleştirmek ve benzeştirmek suretiyle kurulmuş oldu. Salgın, mevcut dünya sistemini sarsmaktadır, belki de bütün dünyayı *hızlandırıcı etkisiyle* kalıcı değişimlerle karşı karşıya getirecek veya kalıcı değişimlerin hızlıca gerçekleşmesine sebebiyet verecektir. Bu salgınla birlikte devletler, siyaset, siyasal gruplar, iktidarlara, medya, uluslararası kurum ve örgütler, dev şirketler, devlet-dışı organizasyonlar veya sivil toplum kuruluşları, sosyolojiler, ekonomiler, aileler vs. her zamankinden farklı şekillerde algılanabilir, tanımlanabilir duruma gelmektedirler.

“Evde kal, sağlıklı kal”, “Hayat eve sığar” gibi sloganların hayatın neredeyse bütün boyutlarında güçlü bir şekilde tezahür etmesine çalışıldığı salgın sürecinde evde kalmak ve mümkün olduğunca sokağa, meydanlara, kamusal alanlara çıkmamak, neredeyse bütün dünyada insanlara salgın afetiyle mücadele etmede ve sağlıklı olarak bu süreci atlattırma temel bir çözüm yolu ve strateji olarak sunuldu. Salgın döneminde sosyal hayatın mezkur sloganlar ve anlam dünyası ile şekillendirildiği söylenebilir. *Ev*, salgınla mücadele kapsamında alınan tedbir, karar ve uygulamalarda anahtar kavram ve konumda yerini aldı. Aile de buna göre içinde ve etrafında yeni durumların ortaya çıktığı bir grup ve kurum haline geldi (Okumuş, 2020a). Nitekim bu çalışma da salgın bağlamında ev ve aileyi konu edinmektedir.

Bu çalışmada yazar, söz konusu yeni durumdan hareketle salgın sürecinde evde kalma durumuyla pandemi sonrası aile kurumunun halini anlamayı amaçlamaktadır. Çalışma, nitel bir yaklaşımla büyük ölçüde ev ve aile hak-

kındaki yazılı kaynaklara başvurmak suretiyle yürütülmüştür. Araştırmacı, salgın sürecinde içinde yaşadığı toplumsal evreni hem ikamet ettiği Ankara'da hem de yazılı ve görsel medya üzerinden Türkiye'de ve dünyanın diğer ülkelerinde yaptığı yoğun gözlemlerle ev ve aile üzerine araştırmasına odaklanmıştır.

1.Genel Olarak Küresel Salgının Toplumsal Etki Durumu Olağanüstü Durum Sosyolojisi

Toplum; olağan, normal, rutin durumlarla salgın hastalık gibi afetlerin veya başka olayların yol açtığı olağanüstü durumları, anormallikleri, rutin dışlıkları, patolojileri veya kriz şartlarını birlikte içinde barındıran bir sosyaliyeti, sosyal ilişkiler mecmuasını, hayatı, insan birlikteliğini ihtiva eden etkileşimler ağıdır. Biraz farklı kelimelerle ifade etmek gerekirse, toplum hayatı rutin ve olağan durum ile değişimin, normal ile anormalin, istikrar ile istikrarsızlığın veya krizin, sıradanlıkla sıra dışılığın, eski ile yeninin, gelenek ile modernin, olağan ile olağanüstü veya olağandışılığın, kurallılıkla kuralsızlık veya anomi ve yabancılaşmanın, uyum ile sapma ve kaymanın, bütünleşme ile parçalanmanın, birlik olmakla ayrılmanın, barış ile savaş veya çatışmanın birlikte gerçeklik bulduğu etkileşimler ağını ifade eden bir insan birlikteliğidir.

Küresel ölçekte büyük travma ve olağanüstülüklere sebebiyet veren Covid-19 salgınıyla toplumun rutin dışı durumlarına tanıklık edilmektedir. Hiç şüphesiz rutin dışı durumun kendi içinde de bir takım normal, rutin boyutlar varlığını sürdürmektedir. Fakat genel olarak sosyal hayat gidişatına bakıldığında, salgın sürecinde insanlar üzerinde kendini ağır bir şekilde hissettiren sıra dışılığın öne çıktığı görülmektedir. Bu tür olağanüstü durum veya zamanlarda insanlar, rutin, gündelik hayat akışlarında hissettikleri, düşündükleri ve davrandıkları gibi davranmazlar. Çünkü şartlar, zamanın içeriği veya ruhu değişiklik göstermektedir. Bu gibi durumlarda insanlar az veya çok yeni *içsel süreçlere girer, az veya çok kaygı, şok, sarsıntı, gerilim gibi yeni psikolojik vetirelere dahil olur, yeni toplumsal etkileşimlere girerler* (Okumuş, 2020b).

Pandemi sürecinde genel olarak toplumda meydana gelen olağanüstü durumlar sosyolojisine aile de dahildir. Bu pandemik süreçte aile sosyolojisinde de olağanüstü durumlar söz konusudur. Covid-19 salgını aile hayatında

gözle görülür olağanüstülükler yol açtı. Bütün toplumun karşı karşıya geldiği olağanüstü durumların yükünü en çok aile omuzlamıştır.

2. Evde Kalma

Küresel salgının en önemli olağanüstü boyutlarından biri, hatta en etkili- si, evde kalma olarak tespit edilebilir. Girişte de bahsedildiği gibi Covid-19 salgın sürecinin en önemli boyutu evde kalma ve dolayısıyla ev ile aile olmuş- tur (Okumuş, 2020a).

Bu salgın sürecinde ev ve aile, rutinden farklı bir hale dönüştü. Ev mesela ekonominin de mühim bir unsuru haline geldi. Elbette bu durum, salgın ön- cesi bütün dünyada gerçekleşmeye başlayan, hatta bazı ülkelerde gerçekleşen bir olaydır; bazı ülkelerde salgın bu süreci hızlandırırken, bazı ülkelerde de işyeri ve çalışma ofisi evden ayrı olan konumundan bu süreç içinde çıkıp evin içine girdi, evin bir parçası haline geldi. Salgın sürecinde birçok iş insanı, çalış- şan evini işyeri ve ofis olarak kullanmaya başladı. Bu anlamda da ev salgınla birlikte ekonomik bir merkez üssü haline geldi. Ev aynı zamanda eğitim mer- kezi oldu, okul haline geldi. Öğrenciler, öğretmenler, öğretim elemanları, okul müdürleri, anabilim dalı başkanları, bölüm başkanları, dekanlar ve rektörler için eğitimin yönetildiği ve uygulandığı bir mekân konumunu aldı. Ev boş zamanları değerlendirme mekânı haline de geldi. Birçok insan, vaktinin bü- yük çoğunluğunu evde geçirirken, zorunlu işlerini ve görevlerini yaptıktan sonra arta kalan zamanlarını da çeşitli stratejiler üreterek evde aile ortamında mesela kitap okuyarak, aile bireyleriyle çeşitli oyunlar oynayarak, spor yapı-arak, sinema filmleri izleyerek, sanat ve edebiyatla ilgilenerek, müzikle meşgul olarak değerlendirebilmektedirler.

Covid-19 zorlu olağanüstü sınav sürecinde eve kapanmak, evde uzun sü- re zaman geçirmek, aileyle her zamankine göre çok fazla bir arada olmak var- dır. Bu durum, aile içinde tahammülü, özeni, sabrı gerektirir. Anne, Baba, çocuklar tarafından sabredilmez, bu ev süreci iyi yönetilmezse, aile salgın sürecinde sorun üreten, özellikle eşler arasında uyuşmazlıklara yol açan, hatta boşanmaları tetikleyen problemler yumağı haline gelebilir. Buna dair net veri- ler hiç şüphesiz daha sonra ortaya çıkacaktır (Krş. TÜİK, 2020). Ayrıca aile içinde evde kalan gençleri yönetmek, yaş durumlarının karakteristik özellikle-

rinden dolayı çok zordur. Yaşlıların durumu da farklı açılardan buna benzerdir.

Küresel salgın, toplumsal hayatta olağanüstü durumlar sosyolojisine yol açtı. İnsanlar salgın sürecinde toplumsal olarak inşa edilen gündelik hayat gerçekliğinin rutininin dışına çıktılar ve yeni bir gündelik hayat gerçekliği sürecine girdiler. Bu demektir ki insanlar, gündelik hayatlarında pandemiyle belirlenen yeni bir bilgiyle hareket etmektedirler. Toplumsal olarak inşa olunan gündelik hayat gerçekliğinin salgınla yeniden kurulduğundan bahsedilebilir. Buna bağlı olarak insanlar yeni gündelik hayat gerçekliği içinde ona uygun bilgi sistemlerine tabi olurlar (Berger & Luckmann, 1967). Evde kalma sürecinde ailenin gündelik rutin hayatında da ciddi değişiklikler kendini göstermiş ve aile hayatının normal sürecindeki bilgi sisteminde doğal olarak bazı farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.

Aile hayatında salgın sürecinde alınan tedbirler kapsamında gelen değişikliklerin teknik anlamda ne tür değişimlere yol açacağı, önemli bir konudur. Salgınla birlikte ev sosyolojisi ne gibi değişimlere konu olacaktır? Ailede fırsat ve imkânlar mı öne çıkacak yoksa tehditler ve kısıtlılıklar mı? Mesela eşler arasında huzur ve mutluluğun artması, daha fazla yakınlaşma ve samimiyet veya tam tersine huzursuzluklar, gerginlik ve gerilimler, ailenin yönetiminde stres ve benzeri problemler, ebeveyn ile çocuklar arasında çeşitli sorunlar bu noktada akla gelen hususlardır (Okumuş, 2020c: 75-82).

3. Küresel Salgın Sürecinde Evde Kalma, Ailede İletişim, Sosyalleşme ve Bağlılıkta Yoğunlaşma

Salgın sürecinde karantinanın tabiatı gereği *evde kalmaya* bağlı olarak aile içi *iletişimin* güçlendiği söylenebilir. Aile bireyleri evde kalma sürecinde her zamankinden daha fazla iletişim ve etkileşim haline girmişlerdir.

Salgın boyunca ailede daha yoğun bir iletişimin bulunması durumu evin kendi içinde bazı düzenlemeleri de getirebilmektedir. Mesela daha fazla iletişim kendi içinde iletişimsizliğe de alan açmaktadır. Gerek salgınının olası bulaşma riskine karşı gerekse internet, sosyal medya vs. gibi araçlarla vakit geçirme arzusuna bağlı olarak aile bireyleri ayı ayrı odalara çekilebilmektedir.

Ailede iletişimde yoğunlaşma ayrıca aile bireyleri arasında duygusal yakınlaşma sağlayabileceği gibi uzaklaşma da getirebilir. Fazla bir arada kalma bazı aile bireylerinde mutluluğa, daha iyi geçinmeye yol açarken bazılarında öfkeye, huzursuzluğa, geçimsizliğe yol açabilir. Bunun boyutlarını zaman gösterecektir.

Salgınla birlikte ev aile bireylerinin daha yoğun vakit geçirdikleri yer haline gelmiştir. Buna bağlı olarak aile hayatında çocuklar, gençler, yetişkinler ve yaşlılar yeni bir mekân ve zaman zemininde yeni ilişkilere girişmişlerdir. Denilebilir ki salgında aile, *sosyalleşme*de daha da güçlü bir merkez haline gelmiştir (Yamaç, 2021). Bunun için salgın boyunca diğer zamanlara kıyasla çok daha fazla olan evde kalma durumuna bakmak yeterlidir. Evde kalmaya bağlı olarak aile bireyleri arasında daha fazla ve sıkı görüşme, buluşma, oturma, kalkma, sohbet etme, yemek yeme gibi durumlar olduğu söylenebilir.

Covid-19 küresel salgının yol açtığı afet durumunda evde kalma sürecinde evde ve aile içinde, ev ve aile sosyolojisinde dikkat çekici gelişmeler yaşanmaktadır. Adeta ev ve aile *yeniden* kurulmakta ve yapılanmaktadır. Ev içi ilişkiler farklı şekillenmektedir. Aile bireyleri arasında her zamanki *sosyalleşme usulleri* değişmektedir. Ev içinde dahi bazı *izolasyon* durumları ortaya çıkmaktadır. Salgın zamanlarında “evde kal, sağlıklı kal” ve “hayat eve sığar!” gibi sloganlarla evde kalma uygulamasıyla bir yandan da evin belki de yeniden keşfedilmesi de söz konusu olmaktadır. Ev, her zamanki sembolik ve sosyolojik anlamlarından belli düzeylerde farklılaşmaktadır. Aile bireyleri, evde yeni bir topluluk tesis etmekte, yeni bir dünya kurma imkânı elde etmektedirler. Aile sanki doğal bir dinî topluluk, *kutsal* veya *seküler maneviyat* yapısına evrilmektedir (Okumuş, 2020a: 26).

Pandemiyle gelen olağanüstü şartların, ailede *bağlılığın düzeyini* arttırdığı söylenebilir, Bu bağlılık artışında Türkiye bağlamında din ve dindarlığın etkisi de gözlemlenmektedir (Gültekin, 2020: 131-164; Yamaç, 2021: 74-75 vd.). Evde kalmaya bağlı olarak aile bireylerinin daha sıkı ve yoğun iletişime geçmeleri ve sosyalleşme sürecinin ailede yoğunlaşması ile aile bireylerinin bağlılık düzeylerinin yükselmesi anlamlıdır. Bu bağlılık, ailede aidiyet duygusunun güçlenmesini de beraberinde getirmektedir.

4. Olağanüstü Süreçte Zorluklarla Başetme Aktörü Olarak Aile

Afet veya felaketlerin sebep olduğu veya ortaya çıkardığı olağanüstü durumlara ve boyutları ile sonuçlarına yakından bakıldığında, onların bazen toplum veya bazı toplumsal aktör ve gruplar için bir *kötülük problemi* olarak anlam kazandığı görülür. İnsanlar, olağanüstü durum bizatihi iyi kabul edilsin, kötü kabul edilsin, sonuçta toplum, onunla başa çıkmak, onu atlatmak, izah etmek, olağanüstü şartlar altında yaşamayı öğrenmek için bazı *mana arayışlarına*, *anlamlandırma* ve *meşrulaştırmalara*, teodiseye gitme veya başvurma ihtiyacı hisseder, bu noktada stratejiler geliştirir, bazı araçlara başvurma yoluna giderler (McGuire, 1987; Okumuş, 2018, 2020b; Roberts, 1990; Russel, 1999; Yaran, 1997).

Belirtmek gerekir ki insanların başlarına gelen afet veya felaketler ve onların ortaya çıkardığı toplumsal kargaşa, gerilim ve düzensizliklerin din veya İlahî adâlet açısından meşrulaştırılıp anlamlandırılması, toplumsal yaşamın belirgin hususiyetleri arasında yer alır. Toplum, dinî meşrulaştırmayla düzensizlik ve kötülükleri açıklayarak bir yere yerleştirir. Şu halde düzensizliklerin, olağanüstü zamanlarda yaşanan sıra dışılıkların, örneğin Covid-19 salgınının ve onun yol açtığı problemlerin dinî meşrulaştırmayla izah edilmesi olarak teodise, insan toplumsallığının, insanın toplumsal hayatının en açık yönlerindedir (Berger, 1967). Anlaşılmaktadır ki teodiselerde önemli olan inanan insanlara anlam kazandırması, yaşadıklarının, başına gelenlerin, sözgelimi, ölüm, fakirlik, yaralanma, deprem, sel gibi tecrübelerinin mânasını vermesidir (McGuire, 1987: 29).

Sonuçta olağanüstü durumların toplumda yol açtığı kötülükleri veya olumsuzlukları, düzensizlikleri izah etmede, anlamlandırmada, iç dünyamızda ve dış dünyamızdaki düzenlilik içinde geçerli ve haklı kılmada, Allah'ın adaleti, bilgisi ve kudreti temelinde açıklamada din, meşrulaştırım boyutuyla çok önemli roller oynamaktadır. Dinî meşrulaştırmalar, kimi zamanlarda olağanüstü durumlarda, örneğin büyük depremlerde, büyük/köklü değişimlerde, sosyal ve ekonomik krizlerde dindarlığın artışında, mesela namaz kılma oranının yükselişinde, camiye gidip cemaatle namaz kılma oranında nisbî artışta da etkili olabilmektedirler (Okumuş, 2020b). Elbette olağanüstü durumlarda dini meşrulaştırmaların etkili olmadığı ve mesela namaz kılmada

düşüşler meydana geldiği durumlar da söz konusudur. Fakat konu bağlamında burada olumlu etkisinden bahsedilmektedir.

Evde kalmanın ve ailenin yeni durumlarında kötülük problemi olarak Covid-19 salgınının yol açtığı olumsuzluklarla baş etmede de bizzat aile kurumunun kendisi çok yönlü işlevlere sahip olduğu gibi ailenin bu işlevleri göstermesinde de din çok etkili bir işlevsellik ortaya koymaktadır.

5. Aile Bireylerin Sorumluluk Dağılımı ve İş Yükünde Değişiklikler

Salgınla birlikte karantina gereği evde daha fazla kalmaya veya vakit geçirmeye bağlı olarak aile bireylerinden bir kısmının sorumluluk alanı genişlemiş veya büyümüş, bir kısmının ki azalmıştır. Bazı ailelerde bireylerin rollerinde değişimler gözlenmiştir. Ayrıca kadınların iş yükü artmıştır. Evde fazla zaman geçirme, evin daha çok kullanımını beraberinde getirmiş; bu da daha fazla mutfak işlerine, çamaşır işlerine, temizliğe yönelmeyi zorunlu hale getirmiştir. Bu işlerde de Türkiye’de en çok kadınlar rol üstlenmişlerdir. Belirtmek gerekir ki bu durum bazı ailelerde erkeklerin de temizlik işlerinde ve diğer farklı işlerde, sözgelimi mutfakta her zamankinden daha fazla zaman harcamalarına yol açmıştır.

Salgın sürecinde işsiz kalmaya veya gelirlerde düşmeye bağlı olarak evin çalışma mekânı haline getirilmesi söz konusu olmuşsa, o durumda ailede babanın ve diğer aile bireylerinin görev ve sorumluluk alanlarında da artışlar veya zorlaşmalar olabilir.

Evde fazla kalma, evin masraflarında artış da getirmiştir. Mesela su ve elektrik daha fazla tüketildiği için ister istemez bunlar için ödenen ücretler de her zamankine göre artmıştır. Ayrıca yeme içme masrafları artmıştır. İnsanlar, daha önce dışarda nispeten daha ucuza yemek yemeyi tercih ederlerken evde kalma sürecinde daha fazla yeme içmeye yönelmelerine paralel olarak fazla harcama yapmaktadırlar. Gerçi bazı ailelerde de tersine evde daha az yeme içme masrafı olduğu da gözlemlenmektedir. Fakat salgın sürecinde ailede genel olarak tüketimin arttığı söylenebilir.

Evde kalma eğitimde de aile bireylerinin başta ebeveynler olmak üzere sorumluluklarını arttırmıştır. Özellikle okul öncesi ilkökul, ortaokul ve lise eğitimine devam eden çocukları olan ailelerde ebeveynler ve yetişkin bireyler,

çocukların eğitim süreçlerine çeşitli şekillerde dahil olmak suretiyle sorumluluk üstlenmişlerdir.

6. Ailede Eğitim

Salgın sürecinde evin bir eğitim merkezi haline gelmesine bağlı olarak aile hayatında eğitim eksenli önemli değişimler ve yeni durumlar gözlemlenmektedir ve bu durum devam etmektedir. Salgın afeti ve kriziyle birlikte *eğitim*, mesela Türkiye’de olduğu gibi *dijitalleşmekte*, dijital ve sanal ortamlardan yürütülmekte, uzaktan eğitime evrilmektedir. Dolayısıyla eğitim de internet üzerinden daha çok ev içinde aile ortamında yapılmaktadır. Bunun eğitim ve eğitimin aktörleri üzerinde bırakacağı etkiler büyüktür. Yüz yüze eğitimin etkili boyutlarını uzaktan ve de internetle eğitimde sahip olmak mümkün değildir. Ayrıca internetle eğitim, devlet eğitimini, öğretmenleri, görünen ve görünmeyen eğitim kadrolarını, eğitim araçlarını evin içine aileye yerleştirmekte, bütün aile az veya çok normal örgün eğitimden oldukça farklı bir şekilde eğitimin bir parçası olmaktadır (Okumuş, 2020a: 26-27).

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de bireylerin çoğunun sadece boş zamanlarını, spor ve eğlence zamanlarını evlerinde geçirmesine ilaveten hem aileler hem de çocuklar eğitimlerini evlerinden çevrimiçi veya sanal yollarla sürdürmek zorunda kalmışlardır. Türkiye’de ilk Covid-19 vakalarının ilan edilmesinden hemen sonra çevrimiçi uzaktan eğitime geçilerek okullar ve üniversitelerdeki örgün eğitime ara verilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2019 raporlarına göre, Türkiye’de örgün eğitim için ilköğretim ve liseye giden öğrenci sayısı 17,749,876 iken, üniversite öğrenci sayısı da 7,740,502 olarak belirtilmiştir. Türkiye’de toplamda yaklaşık 25 milyon öğrenci eğitime devam etmektedir. Bu birçok ülkenin nüfusunun üzerindedir ve ev ve ailede getireceği değişikliklere dikkatle bakmayı gerekli kılmaktadır. Buna ek olarak, 22 Mart 2020’den sonra 65 yaşın üzerindeki vatandaşların ve 03 Nisan 2020’den sonra 20 yaşın altındaki vatandaşların evlerini terk etmeleri yasaklandı. Bu düzenlemeler, özellikle okul ve üniversite çağındaki insanlara uygulandığında, Türk toplumunun hareketliliğini önemli ölçüde etkilediği, azalttığı ve eve kanalize ettiği söylenebilir. Bu durumda evler artık okul hayatı olanlar için okul, eğitim merkezi, sınıf, ödevlerini yapacakları yerler veya çevrimiçi kurslara katıldıkları mekânlar haline döndü. Ancak bu dönüşümün her zaman aynı olması da

mümkün değildir. Evde yaşayanlar için internetin ve bilgisayarın olup olmaması ve uygun/özel bir odanın olup olmaması da ev sakinlerinin hangi boyutlarda evin geçirdiği bu işlevsel değişimi tecrübe etmelerinde oldukça önemlidir (Aydın, 2020).

Salgın sürecinde ev ve ailenin okul haline gelmesinin ve eğitimin en önemli unsuru ve mekanı olarak anlam kazanmasının iyi olup olmadığını zaman gösterecektir.

7. Evde Kalma, Ev ve Ailenin Yaşam Alanı Haline gelmesi

Salgın boyunca karantina uygulamalarından dolayı evde kalmanın yoğunlaşmasıyla birlikte ev mekansal değişikliğe uğradı ve ailenin yaşam alanı ve kurumu haline gelmesine sebep oldu. Türkiye'de ilk Covid-19 vakalarıyla birlikte insanların çoğu tarafından evler daha aktif olarak kullanılan mekanlar oldu. Evin iş yeri haline gelmesi, spor alanı ve boş zamanları değerlendirme mekanı olarak işlev görmeye başlaması, daha çok yemek pişirilen ve yenilen bir yer olması, internetin daha yoğun kullanıldığı bir mekana dönüşmesi gibi durumlardan dolayı salgın sürecinde evin önemli değişimlere uğradığı ve ailenin de buna bağlı olarak yaşam alanı olarak hizmet verdiği söylenebilir (Aydın, 2020).

8. Ailede Din

Covid-19 salgınının yol açtığı olağanüstü durumlarda genel sosyoloji gibi din sosyolojisi de olağanüstü durumlara bağlı olarak şekillenir. Bu durum ailede din için de geçerlidir (Okumuş, 2020b).

Küresel salgın sürecinde din aile boyutunda dikkat çekici boyutlarda kendini göstermektedir. Bilhassa pandeminin sebep olduğu mücbir durumların, aile dindarlığının artmasında etkili olduğunun örnekleri söz konusudur (Yamaç, 2021). Daha ileri araştırmalarla salgının ailede dindarlığın artmasına mı yoksa zayıflamasına mı yol açtığı veya hangi durumlarda dindarlığı canlanmasına hangi durumlarda zayıflamasına neden olduğu gibi noktalar aydınlığa kavuşturulabilir. Felaket zamanlarında insanların dindarlık düzeylerinde dikkate değer değişimler gerçekleşebilir; canlanma olabileceği gibi zayıflama veya düşme de olabilir. Her iki durumun olduğuna dair araştırmalar olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada Covid-19 küresel salgın afetinin dindarlık-

ğı ne kadar ve nasıl etkilediği üzerine kesin bir şey söylemek için henüz erken olduğu açıktır. Aynı şekilde salgın sürecinde sosyolojik anlamda *dindarlığın yeni durumlarından*, örneğin *bireysel ve özel bazı dindarlıklardan* bahsedilebilir bahsedilemeyeceği gibi hususlar gözlemlenmeye ve tartışılmaya değerdir (Okumuş, 2020c).

Karantina uygulamalarına bağlı olarak gerçekleşen dini sınırlamalardan dolayı evde kalma artmış ve evde dini hayatta canlanma meydana gelmiştir. Ayrıca genel olarak pandemic olağanüstü şartlardan dolayı da evin anlamı değişmiş, ev hayat alanı olarak birçok açıdan daha anlamlı bir mekân haline gelmiş, buna bağlı olarak aile hayatında dini anlamda önemli farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.

Özet olarak salgın sürecinde din boyutunda yaşananlar, salgın sonrasında genelde toplumda özelden ailede *yeni normal zamanlarda* bazı *yeni normal dini durumların* olacağını göstermektedir (Okumuş, 2020a).

Salgın sürecinde evde kalmadaki yoğunlaşmaya bağlı olarak ev ve aile içinde bir tür *özel dindarlık biçimleri* meydana gelebilir. Evlerde cemaatle namazlarda yeni durumlar olmaktadır. Bazı evlerde ve ailelerde dini sohbetler, dualar, bazı ritüeller artmıştır. Bu ve benzeri durumlar, salgın ortaya çıktığı günden beri alınan karar ve yapılan uygulamalarla kendini gösteren dinî durumdan hareketle salgının dinî boyuta tezahürleri bağlamında akla gelmektedirler.

Covid-19 salgını örneğinde belki de en çok üzerinde durulması gereken kurum ailedir. Çünkü sosyal mesafe kuralı ve izolasyon süreçlerinde en çok vakit geçirilen yer ev ve ailedir. Aile, bireylerinin zorunlu olarak birlikte en çok vakit geçirdikleri bir sosyolojiye dönüşmüştür. Elbette salgın öncesinde de aile birçok kişi için en çok vakit geçirilen yerdi, ama bu vakit geçirme uzun süre hiç ara vermeden olmuyordu, insanlar istediklerinde evden dışarı çıkabiliyor ve sonra tekrar gelebiliyorlardı. Fakat salgın sürecinde uzun süre hiç ara vermeden, evden çıkmadan bir arada kalmak durumun kaldılar. Ev ve ailede dikkati çeken en önemli hususlardan biri de din ve dinî hayattır. Evde din, salgın sürecinde değişiklikler gösterdi. Camiye gidemeyen ve orada cemaatle ibadetlerini yerine getiremeyen birçok insan evinde ya bireysel olarak ya da cemaatle yani aile bireylerini, eşini, oğlunu, kızını, babasını, annesini, torunla-

rını yanına alarak ibadetlerini ifa etmeye başladı. Bu, ailede dinî hayatı daha bir hareketlendirdi. Ayrıca aile, yapısı gereği bir maneviyat, hatta dindarlık üreten bir topluluktur. Aile bireyleri, bir arada iken salgın psikolojisinin de etkisiyle maneviyata ve dine yönelebilirler. Denilebilir ki salgın gibi olağanüstü zamanlarda yeni aile dindarlıkları gelişebilir. Kuşkusuz ailenin dinî hayat-taki durumu, yapılacak daha ileri çalışmalar ortaya koyacaktır (Okumuş, 2020b).

Türkiye’de camilerin söz konusu durumundan dolayı ailelerden evlerini veya evlerinin bir bölümünü aynı zamanda mescid haline getirenler oldu. Evde cemaatle daha çok namaz kılınmaya başladı. Bazı apartmanlarda veya özel mekânlarda, evlerde sınırlı sayıda bir cemaatle Cuma namazları kılanlar da söz konusudur. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kararı ve uygulamasıyla her hafta değişik camilerde sınırlı sayıda insanla Cuma namazları kılındığını da belirtmek gerek.

Kur’an kursları salgın afeti sonlanıncaya kadar kapandı. İnternet ortamında kısmen uzaktan eğitim verilmektedir (<https://www.diyaret.gov.tr/>). Kur’an kurslarına ara verilmesinden dolayı evlerde aile ortamında Kur’an eğitimi başlatanlar oldu. Bu manada ev, okul veya Kur’an kursu oldu (Okumuş, 2020c).

Gerçekten de ev ve aile sosyolojisinde genel anlamda bir değişiklik olduğu gibi din planında da değişiklikler olmaktadır. Dindarlığının belli bir bölümünde cami önemli bir yer teşkil eden kişi, camiye gidemediğinde, özel bir kısıtlama veya engellemeyle karşılaşmazsa, camide yaptıklarını evinde ailesinin gözü önünde yapama yoluna gitmektedir. Birçok insan, evinde mümkünse eşi, çocukları veya kardeşleriyle birlikte cemaat halinde namazlarını kılmaktadır. Evinde namaz kılan bir tek kendisi ise tek başına ibadetlerini yerine getirmektedir. Cuma namazını cemaatle kılmak farz olduğu için evinde tek başına veya cemaatle öğle namazı kılmaktadır (Okumuş, 2020c: 103-104). Hatta Cuma namazı olup olmayacağından bağımsız olarak Cuma namazını ifa etme tatminini, duygusunu yaşamak için evde, apartmanda veya işyerinde tanıdıklarıyla bir araya gelerek Cuma Namazını kılmaktadırlar. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığının her hafta farklı bir camide sosyal mesafe kuralına uyarak az sayıda bir cemaatle Cuma namazı kılma uygulaması da söz konusu

tatmin ve tabii ki topluma böyle önemli bir ibadetin hiç olmazsa sembolik anlamda da olsa inkıtaya uğramadığının gösterilmesi anlamında zikre değerdir. Bazı kişiler Diyanet'in bu uygulamasını örnek alarak kendi özel mekânlarda Cuma namazı kılma yoluna gitmektedirler.

Evde namazın dışında toplu dualar, Kur'an okumalar, hatim yapmalar da artmaya başladı. Hele Ramazan ayında teravih namazlarının bireysel olarak ve cemaatle kılınması, aile fertlerinin hep birlikte hatim yapması gibi durumlar da evde dindarlık konusunda yeni noktalar içermektedir.

İnsanların camide yapamadıklarını evlerine taşıması, hem evlerin içindeki bireyleri hem de komşuları çeşitli düzeylerde etkilemektedir. Evde namaz kılan kişi, diğerlerine de namaza konu kılmaktadır. Diğer aile üyelerinden bir kısmı veya tamamı kişinin evdeki dinî davranışlarından, örneğin namazından olumlu etkilenebileceği gibi olumsuz da etkilenebilir. Bu durumların her biri ev içinde farklı aile ilişki ve etkileşimlerine yol açmaktadır. Aynı durum komşulara da yansiyabilir.

Bütün bunlardan *bireysel dindarlıkların* ve aile de dahil bir takım *özel dindarlıkların*, farklı bir *aile dindarlığı* üretip üretmeyeceği düşünmeye değerdir. Aile içinde din planında ortaya konulanlar salgından sonra kalıcı hale gelebilir. Kalıcı hale gelmesi durumunda denilebilir ki bu camide cemaatle ibadetleri etkileyebilir, mesela cemaate katılmada azalmaya yol açabilir veya tam tersine özlemlerle artmaya yol açabilir. Bunların tamamının olması mümkündür. Bunu tam olarak anlamak ve görmek için salgın sürecini ve salgın sonrasını gözlemlemek gerekmektedir.

Ailede özel dindarlık çerçevesinde önemli bir husus da salgın afetiyle baş etmek adına alınan tedbirlerle ortaya çıkan yeni iletişim tarzları, yeni beden sosyolojileri ve yeni hayat durumlarının getirdiği yeni ev sosyolojisi ve aile hayatıdır. Salgın sürecinde insanlar, özellikle de yaşlılar evde ve dolayısıyla aile bireyleriyle daha fazla bir arada bulunmak, daha fazla vakit geçirmek zorunda kaldılar. Bu durum, bazı bireylerde aileyi yeniden keşfetmeyi, ailede mutlu olmayı, aileyle bütünleşmeyi, evin huzuruna ermeyi, evde aile üyeleriyle dinginleşmeyi beraberinde getirdi. Böyle bir durum, ailenin yapısı ve tabiatı gereği inanan ve dindarlık düzeyi nispeten yüksek kimselerin bir tür

dine yönelmelerine ve maneviyatla buluşmalarına sebep olabilir. Dindar insanlar için bu normaldir ve beklenebilir.

Evde kalmayla gelen *yeni aile* durumunda ailenin tabiatına uygun bir şekilde aile içinde cemaatsel durumların gelişmesinden ayrıca bahsedilmelidir. Yeni ev ortamında aile bireylerinde dine ve maneviyata yönelimin işaretleri görülmeye başladı. Aile içinde dinî eğitim, Kur'an eğitimi, Kur'an tilaveti, cemaatle namaz, dua gibi hususlar, önceki rutin zamanlara göre artmış ve yoğunlaşmış görünmektedir.

Salgın sürecinde evde kalmaya bağlı olarak bir tür *cemaatleşme* meydana geldiği ve *aile cemaati* denilebilecek bir yapının ortaya çıktığı söylenebilir.

Salgın sürecinde evde kalma ve aile üyeleri birlikteliğinin zaman ve yoğunlaşma itibarıyla artması, inanmayan veya inansa da din ve dindarlık ile arası iyi olmayan kimselerde *seküler nitelikli bir dinsellik ve maneviyat* oluşmasına yol açabilir. Bu kişiler için ev ve aile bir tür *seküler maneviyat* alanı haline gelebilir. Belirtmek gerekir ki bu seküler maneviyat, bir süre sonra dinî maneviyata da evrilebilir. Seküler olarak kaldığında da zaten bir süre sonra kendi içinde bir kutsallık ve dinîlik, hatta belki bir tür dindarlık halini alabilir (Okumuş, 2020c).

9. Evde Kalma ve İşyeri Haline Gelen Evde Aile

Covid-19 salgını ile beraber dünyada ve Türkiye'deki evlerin ofis ve işyeri olarak kullanımı hızlanmış ve daha yaygın hale gelmiştir. Gerek resmi gerekse sivil birçok kuruluş çalışanı veya işyeri sahibi karantina zamanlarında işlerini evden yürütmeye başlamıştır. Salgın boyunca bunun somut örnekleri Türkiye'de izlenmiştir (Aydın, 2020).

Evde kalmayla birlikte evin işyeri haline gelmesinin aile içinde ve ekonomide çeşitli sonuçlarının olduğu ve daha sonra daha fazla olacağı aşikardır. Öncelikle aile içi ilişkiler ve iş yükünde değişiklikler olacaktır. Duruma göre bazı aileler daha çok gelir elde edecek, bazıları ise daha az.

Şu da belirtilmelidir ki evde kalma, bazı kişiler ve aileler için yoksullaşma anlamına da gelir. Çünkü herkes işini eve taşıyacak durumda değildir. Hatta bazı kişiler işten çıkarılmışlardır. Bundan dolayı bu tür ailelerde yoksulluk durumu ortaya çıkmıştır.

10. İnternet, Sanal Dünya, Dijitalleşme, Sosyal Medya ve Aile

Bu salgın afetinin toplumsal tezahürlerinden biri de boş zamanları geçirmek, alışveriş yapmak, reklam ve tanıtım işleri yapmak, ticaret yapmak, öğrenci olarak veya öğretmen olarak eğitim faaliyetine katılmak, resmi toplantılar yapmak, konferans, panel, sempozyum veya kongre gibi dinî, fikrî ve ilmî programlar icra etmek ve bunlara iştirak etmek, makale ve kitap okumak, gazete okumak, sosyal medya üzerinde iletişimde ve haberleşmede bulunmak gibi amaçlarla internet kullanımına yoğun ilgi olmasıdır (Yamaç, 2020). Yüz yüze yapılamayan okul öncesi, ilk ve ortaöğretim, üniversite lisans ve lisansüstü düzeylerinde eğitim, internet üzerinden Skype, Zoom, İnstagram, Google Meeting gibi programlar veya daha farklı programlar aracılığıyla yapılmaktadır. Esasen sadece eğitim konusu bu noktada ayrıca ele alınması gereken geniş bir konudur.

Covid-19 sürecinde çeşitli düşünceler etrafından internette buluşan ve canlı sohbet edenlerin durumu da önemlidir. Özellikle üniversite öğretim elemanlarının zorunlu eğitimin dışında internetle bilimsel programlar düzenleyerek ve mesela bu programlarda 20, 30, 50, 60, 80, hatta 100 ve daha fazla kişiden oluşan gruplar halinde buluşarak bu salgın sürecini kendileri için fırsata dönüştürme çabaları dikkat çekicidir. Yine çeşitli kadın gruplarının, meslek örgütü mensuplarının, ekonomik aktörlerin, devlet dışı organizasyon üyelerinin, medya mensuplarının internet üzerinden bir araya gelip programlar yapmaları da önemli bir durum olarak görülmektedir.

Anlaşılmaktadır ki Covid-19 salgınının en önemli boyutlarından biri, internetin ve sanal alemin hayatımızdaki yerinin daha belirleyici hale gelmesidir. Önceden de elbette internet hayatta çok önemli bir pozisyondaydı, fakat bu salgın sürecinin hızlandırıcı etkisiyle *internette yeni bir aşamaya* geçildiğini göstermektedir (Okumuş, 2020c).

Salgın sürecinde internet, sanal dünya, dijital süreçler ve sosyal medya bombardımanına maruz kalan aile, sosyal medyanın olumlu kazanımlarına sahip olmanın tam tersine can yakıcı, aşırı meşgul edici, uykusuz bırakıcı, bağımlılık yapıcı etkilerine daha fazla muhatap oldu. Bu, belki genel olarak toplumda böyle oldu (Boz, 2020), fakat ailenin söz konusu durumla karşılaş-

ması üzerinden toplum da sosyal medyadan daha fazla olumsuz etkilenmeye maruz kaldı.

11. Boş Zaman Mekanı Haline Gelen Ev ve Aile

Covid-19 salgınının evde getirdiği gözle görülebilir önemli farklılıklardan biri, evin boş zamanları değerlendirme mekanı haline getirilmesidir. Bazı evlerde salgın sürecinde aile bireyleri örneğin evin bir odasını veya salonunu spor salonu haline getirmişlerdir. Bu ayrılan yerlerde fizik hareketleri, yürüyüş gibi spor aktiviteleri yapmaktadırlar. Yine boş zaman mekanı haline gelen evde aile bireyleri çeşitli eğlenceler, oyunlar vd. ile zamanlarını değerlendirilmektedirler.

12. Evde Çocuk, Genç, Yaşlılar

Covid-19 salgını küresel bir pandemi olarak toplumsal hayatı derinden etkilemekte, bütün toplumları kuşatmaktadır; fakat belki de en çok yaşlıları etkilemektedir. Yaşlılar bu salgından psikolojik ve sosyolojik düzlemde bu salgından belki de en çok etkilenen toplumsal grubu oluşturmaktadır. Koronavirüsten en çok etkilenen ve ölüme maruz kalan yaşlılar olduğundan toplumun ailede ve aile dışında, toplumsal hayatın bütün alanlarında yaşlıların hayatında, ilişkilerinde önemli değişimler gerçekleşmektedir. Alınan tedbirlerle yaşlılar, diğer yaş gruplarından daha çok ev içinde zaman geçirmek durumunda kalmaktadırlar. Bu yaşlılar için çekilmesi çok zor bir durumdur.

Şüphesiz benzer bir durum 20 yaş altı gençler, hatta çocuklar için de söz konusudur. Bu kısıtlama durumu gençler ve çocuklar için çekilecek türden değildir. Tabii ki salgından korunmak amacıyla bu kısıtlamalar getirilmektedir; fakat bu mücbir sebep, son tahlilde söz konusu zorluklardan bahsetmeye engel değildir. Gençlerin yaş özellikleri gereği kapalı ortamlarda uzun süre kalmaya zor dayanabilecekleri bir gerçektir. Özellikle meskenlerinde veya dairelerinin bulunduğu binalarda bahçe, balkon gibi açık alan olmayan gençler için durum gerçekten daha zor hale gelmektedir.

Yaşlıların ve gençlerin bu kısıtlı zamanları aşmalarında ailenin ve yakın komşuların desteklerinin önemi büyük olsa gerektir. Fakat Batı ülkelerinin bir kısmında salgının başlangıç zamanlarında afeti hafife alan yaklaşımlar düşünüldüğünde, ayrıca yaşlı bakım merkezleri ve huzurevlerinde kalan yaşlıların

ihmal edilmesi gibi durumlara bakıldığında, bazı devletlerin yaşlıları bilhassa da ekonomik kaygılarla gözden çıkarıp çıkarmadığı sorusunun akla geldiğini de belirtmek gerek.

Yaşlıların kısıtlılık durumu bazı toplumlarda, mesela Türkiye’de onlara karşı bazı küçük istisnalar dışında ilgiyi, sevgiyi, saygıyı, özlemi arttıracığa benzemektedir. Yapılan haber ve gözlemlerden böyle bir sonuç çıkarılabilir (Okumuş, 2020c).

13. Evde Dikkat Çekici İşlevsel Değişim

Evin normal zamanlardaki insan gerçekliği düzlemindeki anlamı ve işlevsel boyutları, olağanüstü durumlarda yeni anlamlar ve işlevsel boyutlar kazanmaktadır. Bu demektir ki pandemic sürecinde ailenin de mekansal ve zamansal boyutunda merkezi önemi bulunan evde anlamsal ve işlevsel değişim söz konusudur.

Öncelikle belirtmek gerekirse, zamanın şartlarına göre birçok toplumda aile yapısında önemli değişimler gözlenmiş ve gözlenmeye devam edilmektedir. Mesela Türkiye’de 1960’lardan, özellikle de 1980’lerden itibaren ev noktasında kayda değer değişiklikler vaki olmuştur. Evin büyüklüğü, iç mimari yapısı, estetik boyutu vd. planında önemli değişiklikler kendini göstermiştir (Keleş, 2017). Ayrıca aynı mekânın farklı insan grupları için farklı anlamları vardır ve bu durumun zamanla değişimi de mümkündür (Urry, 1995). Şunu da belirtmek gerekir ki evin işlevine dair çeşitli yaklaşımlar söz konusudur (Ronald, 2008). Mesela evi duygusal bağlanma ve aidiyet duygusunu öne çıkararak açıklayanlar olduğu gibi (Duyvendak, 2011) yalnızlığı, şiddeti, fiziksel ve zihinsel sağlık problemlerini öne çıkararak izah etmeye çalışanlar da söz konusudur. Eve ve ev içindeki aile bireylerinin durumuna daha farklı şekillerde yaklaşanlar da vardır (Dowling & Mee, 2007). Sonuçta neresinden bakılırsa, o taraf bakımından bir yaklaşım getirilebilir (Aydın, 2020).

Evin işlevlerini belirleyen hususlar söz konusu evin işlevselliği hususunda dikkatle gözlemlenmesi ve incelenmesi gereken hususlardır. Mesela evin mimari yapısı, iç dizaynı, odaların dizilişi, salonun büyüklüğü veya küçüklüğü, tuvaletlerin durumu, tavanın yüksekliği, evin müstakil mi yoksa apartman dairesi mi oluşu, küçük aile mi yoksa büyük aile mi oluşu, aile bireyleri-

nin cinsiyet ve yaş durumları, eğitim durumları gibi noktalar bu bağlamda önemlidirler.

Salgın sürecinde evin ofis veya çalışma mekânı olarak kullanılmaya başlanması, alışveriş merkezlerinin ve diğer bazı yerlerin kapatılması ve de kamusal alanların önemli mekanlarının yasaklanması dolayısıyla evin yaşam alanı haline gelmesi, evin eğitim merkezi haline gelmesi, dini mekan merkezi haline gelmesi, boş zamanları değerlendirme mekanı olarak işlevselleştirilmesi, spor alanı olması gibi çok önemli bir anlamsal ve işlevsel değişim gözlenmektedir (Aydın, 2020).

Pandemi sürecinde ev bağlamında en önemli hususlardan biri de, evin konumlanmasındaki değişimdir. Salgınla birlikte ekonomik gücü olan pek çok aile apartman dairesinden müstakil eve taşındı. Bu müstakil evlerin bir kısmı bahçeli, bir kısmı bahçesizdir; fakat özellikle sakin yerlerde, şehrin periferisinde veya çevre boyutlarında konumlanmışlardır. Ayrıca balkonsuz dairelerden balkonlu dairelere, çok kalabalık apartmanlardan az kalabalık apartmanlara taşınanlar da olmuştur.

14. Salgınla Değişen Beden Sosyolojisinin Ailede Tezahürleri

İnsanın toplumsal varlık olarak toplumda yer alması, beden ve bedenler arası etkileşimler hakkında birçok hususu içeren boyutları işaretlemektedir. Bedenin insanın insan olarak görünme vasıtası olduğu düşünülürse, insanı insan olarak konumlandırmanın da onun bedeni olduğu anlaşılır. Toplumsal bir varlık olarak insan, bedenle toplum sahnesine çıkar. Toplumsal ilişkiler, insan bedenlerinin toplumsal sahnede yer alışıyla gerçeklik kazanırlar. Bedenlerin topluma arzı veya toplum sahnesinde yer alışı ise, oldukça karmaşık bir süreçtir. Canlı dil olan bedenin, gündelik hayatta, sosyal iletişimde, iktidar ilişkilerinde, sınıfsal ilişkilerde vs. oldukça etkili olduğu ve de istenildiği oranda bedenin sahibi ve toplum tarafından, toplumun farklı aktörleri tarafından etki altına alınabildiği söylenebilir.

Bir iletişim dili veya aracı, hatta mekânı olarak beden, çevresini etkilemek ve diğer insanlara mesaj vermek için görece küçük ve büyük müdahalelere maruz bırakılabilmektedir. Bu müdahale, bizzat beden sahibinin kendisi tarafından yapılabildiği gibi, başka aktörler tarafından da yapılabilir (Okumuş, 2011). Konuyu neresinden bakarsak bakalım, bedenin kendisi, sosyal hayatta

önemli bir yere sahiptir ve son çözümlemede beden, toplum içinde sürekli müdahalelerle karşı karşıya kalabilmektedir (O'neil, 1989; Frank, 1991; Okumuş, 2011) . Nitekim afet söz konusu olduğunda da bedenler müdahalelere, müdahaleler kapsamında baskı ve yönlendirmelere maruz kalmaktadır. Bu müdahaleler bazen bedenlerin ve dolayısıyla insanların ve toplumun lehine olurken bazen de aleyhine olabilmektedir.

Toplumsal kriz ve afet durumlarında ortaya çıkan olağanüstü şartlardan insanların zihinleri, ruhları, düşünceleri, inançları yanında bedenleri de etkilenir. Bedenlerin etkilenmesi, doğrudan toplumsal ilişkilere yansır. Bedenler, olağanüstü durumlar sosyolojisinin getirdiği zor durumlardan doğrudan etkilendiği gibi bu durumlara, krizlere, afetlere karşı geliştirilen mücadeleler ve alınan tedbirler aracılığıyla getirilen kısıtlama, sınırlandırma veya yasaklamalar ya da yönlendirmelerle dolaylı olarak da etkilenebilir. Nitekim yeni tip Koronavirüs salgını çerçevesinde de bu durum açıkça görülebilir. Covid-19 salgını küresel ölçekte insanlığı birçok açıdan, birçok düzlemde, birçok yönden etkileyen bir salgın hastalık afeti olarak toplumda beden sosyolojisini alt üst etmekte veya yeniden şekillendirmektedir. Bu salgın, doğrudan insan bedenine yönelik yıkıcı bir hastalıktır. Hızlı yayılması, bedenden bedene yakınlıkla, temasla, bir arada bulunmakla toplumda yaygınlaşması, seyahatlerle sınırları aşarak bütün insanlığa, bütün toplumlara bulaşması, bedenlerin toplumda kendilerini farklı bir şekilde konumlandırmalarına yol açmaktadır. Bu da bedenler üzerine psikoloji, sosyoloji, ekonomi, iletişim, siyaset ve sağlık ekseninde düşünmeyi ve tahliller yapmayı gerekli hale getirmektedir.

Salgın afetiyle birlikte değişen bedensel durumların tezahürleri, ailede, sağlıkta, eğitimde, siyasette, ekonomide, dinde vs. gözlemlenmektedir. Bedenler adeta yeniden tanımlanmakta, hatta sağlık eksenli yaklaşımla kayıt altına alınmakta, mühürlenip damgalanmakta ve bedensel mahremiyetler sağlık adına kamusallaştırılmakta, alenileştirilmektedir. Gözetleyiciler, denetleyiciler, bunu fırsata çevirmeye çalışarak bedenlere hükmetmek için yeni araç ve yollar üretmektedirler. Ayrıca salgın sürecinde bedenleri modern tıp, kontrolü altına aldı. Sosyal ilişkiler sağlık ve tıp ekseninde kurulmaktadır. İnsanı nesne olarak gören modern tıbbın iktidar alanı salgın sınavı boyunca daha da arttı. Bedenlere müdahaleler, sağlık gerekçesiyle doktorlar ve diğer sağlık çalışanları devreye sokulup istihdam edilerek, çeşitli ilaçlar, aşılardan ve yöntemler dene-

nerek daha da genişletilmekte ve derinleştirilmektedir. Bu açıdan da beden sosyolojisinde önemli değişiklikler meydana geldiği söylenebilir. Bu gerçeklik tam olarak *bedene yeni bir müdahale sosyolojisi*dir (Okumuş, 2020c; Turner, 1982, 1984a, 1984b).

Beden sosyolojisinin ailedeki tezahürlerine salgın süreci çerçevesinde ev ve aile hayatındaki değişikliklerle ilgili olarak bakıldığında evde kalmanın aile bireylerinin beden sosyolojilerinde dikakate değer yeni durumlar ortaya çıkardığı anlaşılabilir.

Salgına karşı alınan tedbirler kapsamında bedenler evde kalmakla karşı karşıya kaldılar. Bu durumda aile iletişim ve etkileşimde yeni bedensel durumlar kendini gösterdi. Bu yeni boyutta bedenlere kısıtlama veya sınırlandırmalar geldiği gibi yeni imkânlar da gelmektedir. Evde ve aile bireyleriyle birlikte daha fazla olma imkânı ve dolayısıyla ailede, dışardakine oranla daha yakın ve daha samimi *bedensel konumlanma* fırsatı verilmektedir.

15. Evliliklerin Özelleşmesi ve Ertelenmesi

Salgın sürecindeki karantina şartlarından dolayı evliliklerini erteleyenler evlenme merasimlerini, sözelimi nişanlarını, nikahlarını veya düğünlerini dar alanda, daha çok aile bireylerinin ve çok yakın görülen kişilerin katılımıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu *evliliklerin özelleşmesi* olarak adlandırılabilir. Salgın daha da önemlisi birçok kişinin evliliğini ertelemesine yol açmıştır. Nikah başvurularının, nikah törenlerinin ve düğün merasimlerinin azalmasından bu anlaşılabilir. TÜİK rakamları da bunu doğrulamaktadır (TÜİK, 2020). Bu ertelemelerin, toplumda salgın sonrası aile hayatını ne kadar etkileyeceği, evlilikleri ve aile kurmaları azaltıp azaltmayacağı önemli bir noktadır. Bunu zaman gösterecektir.

Salgın sonrasında evliliklerde artış olması durumunda toplumda borçlanmaların, özellikle bankalardan kredi çekenlerin sayısı da artacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki evliliklerin normalleşmesine veya artmasına paralel olarak evlenen kişilerle ailelerinin harcamalarından dolayı toplumda ekonomik açıdan yararlı durumlar ortaya çıkabilir; zira bu durumda önemli miktarda bir para dolaşımına girecektir.

16. Boşanmalarda Artma veya Azalma Durumu

Salgın sürecinde ailede yoğun iletişim ve sosyalleşmeye bağlı olarak meydana gelen olumsuz ilişki durumlarından ve ortaya çıkan yeni sorunlardan dolayı boşanmalar artmış olabilir mi? Ailede iletişimde yoğunlaşma bazen geçimsizliklere yol açabilir. Geçimsizliklere çözüm üretilmemesi durumunda ise boşanmalar artar. Bu durumu salgın boyunca bazı ailelerde görmek mümkün olmuştur.

Salgın sürecinde boşanmaların arttığını söylemek için elimizde net bir istatistiki gösterge yoktur. Bazı aylarda evliliklerde de boşanmalarda da ciddi azalmalar görülürken, bazı aylarda artışlar görülmektedir. Bundan dolayı boşanmaların arttığını söylemek için biraz daha beklemeye ihtiyaç vardır. Hatta TÜİK'in verilerine göre Türkiye'de 2019'a göre 2020 yılında evliliklerde de boşanmalarda da azalma olmuştur. Bu rakamlar esas alındığında evliliklere oranla boşanmalarda daha fazla düşüş görülmüştür (TÜİK, 2020). TÜİK'in açıkladığı istatistiklere göre evlenen çiftlerin sayısı 2019 yılında 542 bin 314 iken 2020 yılında %10,1 azalarak 487 bin 270 oldu. Bin nüfus başına düşen evlenme sayısını ifade eden kaba evlenme hızı 2020 yılında binde 5,84 olarak gerçekleşti. Boşanan çiftlerin sayısı 2019 yılında 156 bin 587 iken 2020 yılında %13,8 azalarak 135 bin 22 oldu. Bin nüfus başına düşen boşanma sayısını ifade eden kaba boşanma hızı 2020 yılında binde 1,62 olarak gerçekleşti.

17. Toplumsal Sermaye Kurumu Olarak Aile

Ailenin salgın sürecinde bir *toplumsal sermaye* kurumu olarak daha fazla anlam kazanma yönünde seyrettiği söylenebilir. Bu bağlamda bazı aileler, ailenin toplum için çok önemli olduğunu daha fazla fark ettiklerini belirtmişlerdir. Genel olarak da aile, salgın sürecinde evde kalmaya da bağlı olarak bütün toplumlarda daha fazla gündem gelmek itibarıyla doğal olarak önemi de en fazla konuşulan ve değerlendirilen noktalardandır.

18. Bir Fırsat Mekanı Olarak Ev ve Aile

Covid-19 küresel salgınıyla birlikte ev ve ailenin toplumda merkezi pozisyon almasına bağlı olarak ev, bazı birey ve aileler için bir fırsat mekanı haline dönüşmüş ve aile de bir fırsat kurumu haline gelmiştir. Bu çerçevede gö-

rüşülen aile bireyleri, kendilerine bu yönde sorulan sorulara söz konusu fırsata atıfta bulunarak cevap vermeyi tercih etmişlerdir.

Gerçekten de salgın sürecinde bazı insanlar, bilinçli bir şekilde yeni bir ev ve aile sosyolojisi kurabilmek için çaba harcamışlardır. Nitekim aile içinde daha önce yapamadıklarını yapabilmeyi yollarını aramış, aile bireyleriyle olmanın zevkine ermeye çalışmışlardır. Geçici bir süreyle de olsa eşinin ve çocuklarının yanında daha düzenli yaşama fırsatı yakaladıklarını düşünmüşlerdir. Ebeveynler, her zamankinden farklı olarak çocuklarıyla ve birbirleriyle daha kaliteli zaman geçirmeye, özellikle çocuklarına ayıramadığı zamanı telafi etme fırsatı yakaladıklarını düşünmüşlerdir (Okumuş, 2020c).

19. Küresel Salgın Sonrası Aile

Salgın sürecinde ev ve ailede ortaya çıkan yeni durumların kalıcı hale gelip gelmeyeceği ve bu yeni durumların ayrıca başka boyutlarda ne gibi etkiler göstereceği, Covid-19'un etkileri bağlamında önemle üzerinde durulan konular arasındadır.

Salgın sonrası yeni normalleşmeyle kendini gösteren yeni durumlar, salgın boyunca kazanılan alışkanlıkların kalıcı olmasını sağlayabilir mi sağlayamaz mı? Muhtemelen yetişkinler, bir tür fabrika ayarlarına geri dönme eğiliminde olacaklardır; fakat çocuklar ve gençler salgın boyunca edindikleri alışkanlıkları sürdürebilirler. Çünkü onların fabrika ayarları salgın sürecinde oluştu.

Son tahlilde salgın sürecinde ev ve ailede meydana gelen değişiklikler, ailenin daha fazla kıymetlenmesine ve güçlenmesine hizmet edecek şekilde de seyredebilir, tersi bir şekilde de seyredebilir. Bu, biraz da toplumun ve aile bireylerinin alacakları tutum ve verecekleri kararlara bağlı olarak değişiklik gösterecektir. Şu da ifade edilmelidir ki ailenin durumunun salgın sonrası süreç boyutunda nasıl olacağının belirlenmesinde aile, siyaset, ekonomi, sağlık, küresel etkileşimler vd. de etkili olacaktır.

Küresel salgın sonrası ev ve aile yapısındaki değişikliklerin kalıcı hale gelip gelmemesi hususunda önemli işaret edilmesi gereken bir husus da şudur: Salgın boyunca ev ve ailede meydana gelen yeni durumlar, diğer toplumsal durumlarda olduğu gibi acaba salgının ana etken olduğu ve yol açtığı durum-

lar mı yoksa zaten alt yapısı salgın öncesinde oluşmaya başlayan ve oluşumunda farklı etkenlerin rol oynadığı bir değişim sürecinin yol açtığı durumlar mıdır? Bunu tespit etmek için daha ileri çalışmalar yapılması gerektiği açıktır. Fakat ailede meydana gelen ve bir kısmı salgın sonrası yeni normalleşme sürecinde kalıcı hale gelecek değişikliklerde salgının yol açtığı olağanüstü şartlar ve kriz durumlarının bazı düzeyleri oluşturucu bazı düzeyleri ise hızlandırıcı olan etkilerinin rolü büyüktür.

Sonuç

Bu çalışmadan elde edilen bulguları maddeler halinde şöyle belirlemek mümkündür:

Covid 19 küresel salgınının yol açtığı olağanüstü durum ve şartlardan en çok etkilenen mekan ev, kurum ise ailedir. Bu evde kalmayla doğrudan bağlantılı bir olaydır. Salgının en önemli olağanüstü boyutlarından biri, hatta en etkilisi, evde kalma olarak tespit edilebilir. Salgın sürecinde genel olarak toplumda gündelik hayat gerçekliğinde kendini gösteren değişim, ev ve ailede de etkisini göstermiş, evde ve ailede işlevsel değişimler gerçekleşmiştir. Hatta ailede belki de daha sonra anlaşılacak bir değişim gerçeği, yani yapısal değişim ile karşı karşıya kalınabilecektir.

Pandemi döneminde ev, evde kalmaya bağlı olarak aile içi iletişimin yoğunlaştığı, aile bağlarının ve sosyalleşmenin daha da güçlendiği bir mekan haline gelmiştir. Bununla da bağlantılı olarak ev ve ailenin salgın sürecinde kötülük problemi olarak salgınla ve salgının yol açtığı zorluklarla başetmede temel mekan ve kurum olduğu söylenebilir.

Yine salgının en etkili boyutlarından biri, genel olarak eğitim alanında kendini göstermişse, ev ve aile boyutunda da evin eğitim merkezi olması ve aile bireylerinin ebeveynler başta olmak üzere eğitimin birer parçası haline gelmeleri noktasında tezahr etmiştir.

Bu çalışmanın da gösterdiği üzere salgınla birlikte ev yaşam alanı haline gelmiş; bununla da ilişkili olarak spor, dinlenme ve boş zamanları değerlendirme mekanı olmuştur.

Ev, salgın zamanlarında şu ana kadar gözlemlenebildiği üzere din açısından da önemli bir konum almıştır. Olağanüstü karantina şartlarından

dolayı mescid ve cami gibi kamusal mabetlere gidemeyen insanlar evlerinde bireysel ve cemaatle ibadetlerini yapmaya yönelmişlerdir. Bu noktada evde dijital dindarlıkların daha da arttığı gözlemlenmiştir. Ailede dinde önemli değişimler çerçevesinde yeni bir takım dine yönelme ve bağlanmalarla dindarlıklar vücut bulmuştur.

Ev salgın sürecinde internet merkezi haline gelmiş, aile bireyleri internetle her zamankinden daha fazla vakit geçirir hale gelmiştir. Evin içinde ailede sosyal medya daha bir etkinleşmiştir. Bu bağlamda ailenin sanal sosyalleşmenin daha fazla parçası olduğu ve dijital dünyanın önemli bir parçası haline geldiği tespiti yapılabilir.

Ev, iş toplantılarının, bilimsel toplantıların, dini sohbetlerin, taziyelerin aileye taşındığı mekan haline gelmiştir. Ev çalışma ofisi haline geldi. Bu da ailenin ekonomik merkez haline gelmesinde etkili olmuştur. Ev çocuklar, gençler ve yaşlılar için en çok vakit geçirilen mekan haline geldi. Bu da bu aile bireyleri için yeni stratejiler üretme anlamına geliyordu. Salgın sürecinde bazı aileler genişlerken bazıları daralmış; bazı aileler salgına karşı tedbir olsun diye bölünürken bazıları da bunu bir fırsata çevirmek adına üyelerini birleştirmek suretiyle genişlemeyi tercih etmişlerdir.

Salgınla birlikte müstakil evler ve balkonlu daireler daha tercih edilir hale gelmiştir. Nitekim bu tercihe bağlı olarak yeni evlere taşınmalar, hatta göçler meydana gelmiştir.

Evde ve ailede belirtilen değişimlerin salgın sonrası süreçte ev ve ailede bazı kalıcı ve yeni durumların ortaya çıkmasına yol açması muhtemeldir. Ev anlayışı, evin odaları ve diğer kısımlarıyla yeniden dizayn edilmesi, geniş evde oturmayı tercih etme, çok kalabalık apartmanlardan ziyade daire sayısı az apartmanları tercih etme, balkonlu, bahçeli ve müstakil evlere yönelme gibi durumlarla kendini gösterecek şekilde değişecektir.

Aile toplumsal hayat için daha merkezi bir konumda olacak, ev özellikle çocuklar ve gençler için daha fazla vakit geçirilen mekan haline gelecektir. Bunun olumlu ve olumsuz yönlerini birlikte düşünmek gerek. Örneğin evin ve ailenin güçlenmesi olumlu, fakat bu hareketsizliğe, bireylerin topluma katılmalarının azalmasına veya örneğin bazı gerginliklere, streslere, anlaşmazlıklara yol açarsa bu da olumsuz bir durum olacaktır.

Kaynakça

- Aydın, Y. (2020). Türkiye Özelinde Kovid-19'un Evin İşlevi Üzerindeki Etkisi. E. Okumuş (Ed.), *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar* içinde (511-527, ss.). Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Berger, P. L. (1967). *The Sacred Canopy*. Garden City.
- Berger, P. L., Ve Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality*. Allen Lane The Penguin Press.
- BM. (2020). *The Social Impact of COVID-19*. <https://www.un.org/development/desa/dspd/2020/04/social-impact-of-covid-19/>
- Boz, N. (2020). Salgın Zamanı İletişim ve Toplumsal Direnç. E. Okumuş (Ed.), *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar* içinde (483-510, ss.). Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Dowling, R., Ve Mee, K. (2007). Home and Home Making in Contemporary Australia. *Housing Theory and Society*. 24(3), 161-165.
- Duyvendak, J. W. (2011). *The Politics of Home, Nostalgia and Belonging in Western Europe and the United States*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Frank, A. W. (1991). For a Sociology of the Body: An Analytical Review. M. Featherstone, M. Hepworth, ve B. S. Turner (Ed.), *The Body: Social Process and Cultural Theory* İçinde (36-102. ss.). Sage Publications.
- Gültekin, M. B. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri-Cami-Cemaat İlişkileri (Ankara/Yenimahalle Örneği). *Kocaeli İlahiyat Dergisi*. 4(2), 131-164.
- Keleş, R. (2017). *Kentleşme Politikaları* (16. Basım). Ankara: İmge Kitapevi.
- Mcguire, M. B. (1987). *Religion: The Social Context*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Okumuş, E. (2011). *Bedene Müdahalenin Sosyolojisi*. K. Canatan (Ed). *Beden Sosyolojisi* İçinde (45-66. Ss.), İstanbul: Açılım Yayınları.
- Okumuş, E. (2018). *Din Sosyolojisi*. Maarif Mektepleri.

- Okumuş, E. (2020a). Afetleri Çok Yönlü Okumanın Önemi. E. Okumuş (Ed.), *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar* içinde (13-50, ss.). Ankara: Eskiye ni Yayınları.
- Okumuş, E. (2020b). Olağanüstü Zamanlarda Din: Küresel Kovid-19 Örneği. E. Okumuş (Ed.), *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar* içinde (173-206, Ss.). Ankara: Eskiye ni Yayınları.
- Okumuş, E. (2020c). Yeni Tip Koronavirüs Öneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri. E. Okumuş (Ed.), *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar* içinde (71-115, Ss.). Ankara: Eskiye ni Yayınları.
- O'neil, J. (1989). *The Communicative Body Studies In Communicative Philosophy, Politics, And Sociology*. Northwestern University Press.
- Roberts, K. (1990). *Religion in Sociological Perspective* (2. Basım). Wadsworth Publishing Company.
- Ronald, R. (2008). *The Ideology of Home Ownership: Homeowner Societies and the Role of Housing*. Palgrave Macmillan.
- Russel, J. B. (1999). *Şeytan, Antikiteden İlkel Hristiyanlığa Kötülük* (N. Plümer, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Turner, B. S. (1982). The Government of the Body: Medical Regimens and The Rationalization of Diet, *British Journal of Sociology*, 33(2), 252-269.
- Turner, B. S. (1984a). *The Body and Society, Explorations in Social Theory*, Oxford: Basil Blackwell.
- Turner, B. S. (1984b). *Tıbbî Güç ve Toplumsal Bilgi* (Ü. Tatlıcam, Çev.). İstanbul: Sentez Yayınları.
- TÜİK. (2020). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2020*. <https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=Evlenme-Ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>
- Urry, J. (1995). *Consuming Places*. London: Routledge.

- Yamaç, M. (2020). Küresel Covid-19 Salgınının Sosyal Medyada Dini Tezahürleri. E. Okumuş (Ed.), *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar İçinde* (561-584, ss.). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Yamaç, M. (2021). Religious and Social Impacts in Turkey During the Coronavirus Pandemic. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 65-84.
- Yaran, C. S. (1997). *Kötülük ve Theodise*, Ankara: Vadi Yayınları.